

Verdenskrigens Kirkegaarde.

Af Havearkitekt *Johannes Tholle.*

Intetsteds erfarer man vel mere bogstaveligt end paa Verdenskrigens Slagmarker det gamle Ord om, at Tiden læger alle Saar. Aldrig saasnart havde i 1918 den II. November Kl. II de brølende Kanoner og de smældende Geværskud indstillet deres uhyggelige Virksomhed, før Naturen begyndte at udslette Sporene fra den frygtelige Krig. En Vinter gik med Frost og Sne, og i det første Foraar bredte blodigtrøde Valmuer deres symbolske, skønne Dække over de oprodede Marker og de nedskudte Byer i Nordfrankrig og Flandern, mens Alpernes rige og brogede Flora tog fat i Syd, og Sumpene mod Øst grønnedes af tuet Græs. Aar efter Aar er denne Naturens Virksomhed fortsat. Brombær har bredt deres Ranker ud over sammensunkne Skyttegrave, — Hyldebuske har givet sig til at skjule Kanonstillinger, og op i Sprækkerne fra nedstyrkede Kirker og paa Trappetrinene til Arras (før som nu berømte) Domkirke skød ranke Kongelys mod Solen, og Stenurter dækkede, hvad de formaaede af Ruinernes triste Vidnesbyrd. I Bunden af Granatsprængninger fandt Vandreren groende Siv og kvækkende Frøer, mens Vedbend klatrede op ad de afsvedne Træer i uendelige Skovstrækninger, og med deres stedsegrønne Løv dækkede de Træernes uhyggelige og sørgelige Tilstand. Saaledes arbejder Naturen i sin Visdom paa Udslettelsen af Krigens haarde og dystre Spor, og mens Ingeniører planerer Jorden, udjævner Kalkkraterne i Frankrigs ødelagte Departementer, udgraver Granater og fører ny Muld paa ødelagte Agre, planter Skovbrugere ny Skov, og Bønderne begynder deres fredelige Færd med Hest og Plov.

Tysk Soldaterbegravelse under Verdenskrigen.

Men Hesten maa gaa uden om de fredelige Enklaver, som i tusindvis ligger tilbage paa Valpladserne. I Ærbødighed viger de udenom Slagmarkerne Kirkegaarde, hvis Kors og Tavler i millionvis markerer Stedet, hvor en Soldat har fundet sin Død, enten i aaben Kamp mod Fjenden eller bukket under for en snigende Død i Skyttegravens Huller. En Vandring paa Fronternes Slagmarker er nu som en Vandring mellem Kirkegaarde, hvor Venner er jordet sammen, eller hvor Fjender ligger Side om Side. Fronterne er som hellige Steder, hvor Minderne om Kri-gen bliver levende, og hvor Hjertet bliver knuget i Sorg, forstemt og stille.

Paa Spørgsmaalet at indrette en ærefuld og smuk Begravelsesplads for de Døde, har de forskellige krigsførende Nationer taget højst forskelligt. I den første Krigstummel ofrede man kun den rent praktiske Side af Sagen Interesse.

Det gjaldt om saavel for Sundhedens som for Samfærdselens og Krigsførelsens Skyld hurtigst muligt at faa de Døde fjernet fra Valpladsernes Omraader, og det skete derfor paa den lettest mulige Maade. Kri-gen betragtedes som noget, der hurtigt vilde faa Ende, og der ofredes kun ringe Omsorg paa de Døde. Det berettedes i den Tid, hvorledes Ligene samledes i Bunker og brændtes, og om nogen egentlig Begravelsesplads kunde der under disse Forhold ikke blive Tale.

Denne Fremgangsmaade kunde endnu tillades paa Tider, da Troppernes Disciplin var mønsterværdig, og da Sejrs- eller Kamprus endnu beherskede alle. Siden hen, da Døden blev de fleste vis, — da Kampen blev et nytteløst Slagteri af til Dels forsvarsløse, maatte Spørgsmaalet om at give de Døde en værdig Begravelse og en ærefuld Hvileplads nødvendigvis trænge sig paa som et af de taktisk-politiske Spørgsmaal, der krævede Opmærksomhed.

Det blev et Spørgsmaal ikke blot om at give dem, der var døde, en ærefuld Begravelse med Kanonsalut, Messe og hvad der nu hørte til af Ceremoniel eller Rit-us, saaledes som Billedet S. 53 f. Eks. viser det; men det blev ogsaa en Sag af Vig-

Tysk Soldats Enkeltgrav i Landskabet.

tighed overfor dem, der endnu var i Live, at man ofrede de Døde en vis Respekt og Ære.

Dette foranledigede bl. a. den daværende Kejser Wilhelm II til under 28. Februar 1917 fra det store Hovedkvarter at udsende sin Bekendtgørelse om, at man ved Etape-tjenesten skulde træde i Forbindelse saavel med Hjemstavnsforeninger som med Kunstnere og Havearkitekter, saa at disse kunde være til Raadighed og hver paa deres Maade sætte Præg paa de nyindrettede Krigskirkegaarde. Dette skete ogsaa, og mange af de smaa tyske Begravelsespladser, hvor (to-tre eller lidt flere) Faldne er jordet, har faaet et kultiveret og af stedlige Forhold stærkt præget Udseende (se f. Eks. S. 54). Medvirkende til dette har sikkert ogsaa været det paa Tysk udsendte Værk „Kriegergräber im Felde und daheim“ (1917) med Anvisninger paa Indrettelse af Begravelsespladser og Mindesmærker for de Faldne, hvorfra Billederne S. 53 og 54 stammer.

Saalænge Krigen rasede, og især paa Egne, hvor den bølgede frem og tilbage, var der dog endnu kun ringe Anledning til at ofre betydelige Summer eller overdreven Omhu paa Indrettelse af Krigskirkegaarde. Ingen kunde vide, hvornaar det Sted, hvor man nu indrettede en Fredens Hvileplads for de Faldne, vilde blive ramt af Ulykken, saaledes at Arbejdet vilde være spildt og Stedets Formaal krænket. En Tid lang var det derfor fornemmelig kun paa saadanne Steder, hvor man absolut kunde føle sig tryk, og hvor mange Mennesker manglede Arbejde, at der ofredes denne Sag synderlig Omhu. Typisk for denne Periode er de mange Krigsfangekirkegaarde, f. Eks. i Alperne og i Ardennerne, hvor Krigsfanger af stedligt Materiale, henholdsvis Træstammer og Sten, har rejst Mindesmærker over deres afdøde Kammerater, – Mindesmærker, som ofte afgiver et rørende Skue (se f. Eks. Billedet nederst S. 56).

Med eller mod de kæmpendes Vilje kunde det naturligvis ske, at Krigskirkegaardene ligesom de civile Kirkegaarde kunde komme under Ild eller paa anden Maade kunde blive ødelagt ved Krigen. I en Pjece, som i 1918 fra tysk Side udsendtes til Neutrale, berettes det (paa et daarligt)

Fransk Soldaterkirkegaard i Nordfrankrig. Foto I. Th. 1925.

Sprog, hvorledes tyske Kirkegaarde er bleven ødelagt i Fremmedland, og det synes som om Hadet mellem de kæmpende her har givet sig nogle højest utiltalende og ganske umotiverede Udslag, ligesom dette Had ogsaa resulterede i, at man sine Steder skarpt adskilte de forskellige Nationers Faldne paa samme Kirkegaard ved at rejse bombastiske Hegn mellem Nationerne.

(Fortsættes).

Øverst: Belgisk Soldaterkirkegaard fra Slutningen af Verdenskrigen, Bigny i Nordfrankrig.
Nederst: Østrigsk Krigsfangekirkegaard i Dolomiterne i Norditalien; nuværende Tilstand.

Gravgaard paa Sundby Kirkegaard.

Af Assistent *Axel Christensen.*

Som Modstykke til den almindelige Anlægsmaade for Kirkegaardsafdelinger har Københavns Begravelsesvæsen for nylig anlagt en Gravgaard paa Sundby Kirkegaard.

Hele denne Gravgaard er meget stærkt udnyttet, uden at man dog føler det saa meget som ved de ensartede Rækker. Den er indrammet med Thujahække, mens Baghække er tænkt ca. 2 m høje og Sidehækkene ca. 0,50 m.

Midt i Anlægget er anbragt en Vandkumme flankeret af 4 Birke, og paa Siderne heraf er anlagt 2 smaa Plæner med Rosenbede. De enkelte Gravsteder er udlagt i en letsælgelig Størrelse. Monumenternes Højde er fastsat til 1,5 m som Maximum.

Et Anlæg af denne Art, hvor det er nødvendigt, at Kirkegaarden klipper alle Hækkene, er naturligvis noget dyrere at vedligeholde; men hvis man ved Salg af Gravstederne tager Betaling for Klipping af Hæk, saalænge Gravstedet er købt, vil man kunne indvinde denne Udgift, og man kan, hvis Gravstedsejeren lader Kirkegaarden passe Gravstedet, refundere ham dette Beløb i den aarlige Vedligeholdelse.

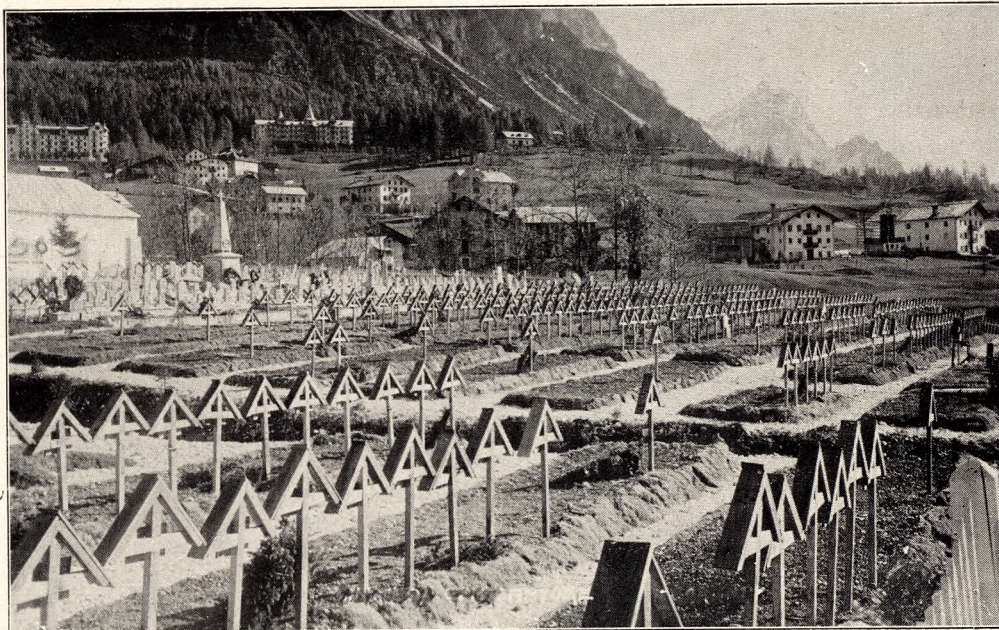
Verdenskrigens Kirkegaarde.

Af Havearkitekt *Johannes Tholle.*

(Fortsat).

Da Krigens var endt, og de mange Mennesker blev brødløse, fandt et ikke ringe Antal Beskæftigelse ved den Industri, som i Træ eller Sten lavede Mindesmærker for de mange Millioner af Døde indenfor Nationernes Rækker, og i denne første Fredens Tid paabegyndtes da den Udsmykning og omhyggelige Indretning af Krigskirkegaardene, som i adskillige Aar derefter er fortsat, og som har formaaet at præge hver Nations Kirkegaarde paa sin Maade, ofte med Materialer fra Hjemlandet. Saaledes forfærdigedes Størstedelen af Mindesmærkerne til mere end 1 Million britiske Soldater i Moderlandet England af engelske Materialer (Kalksten).

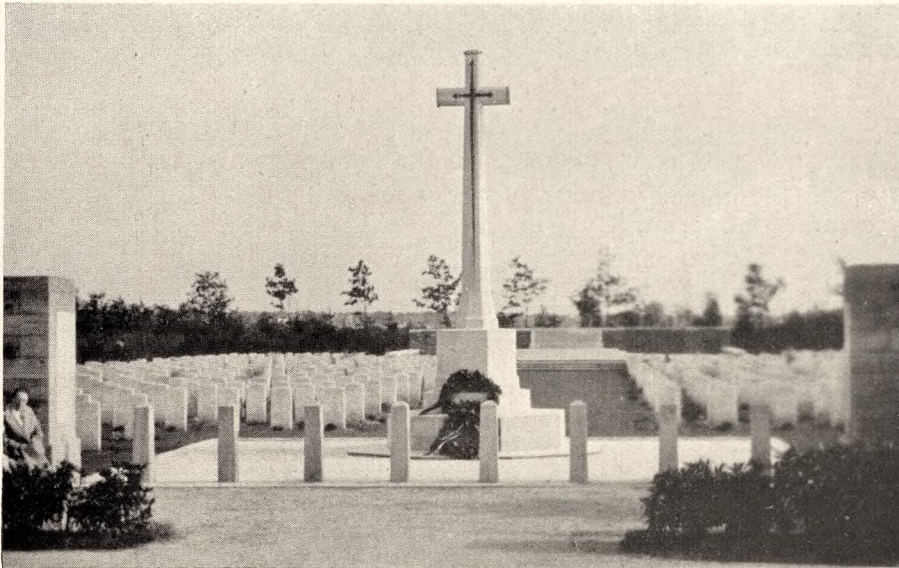
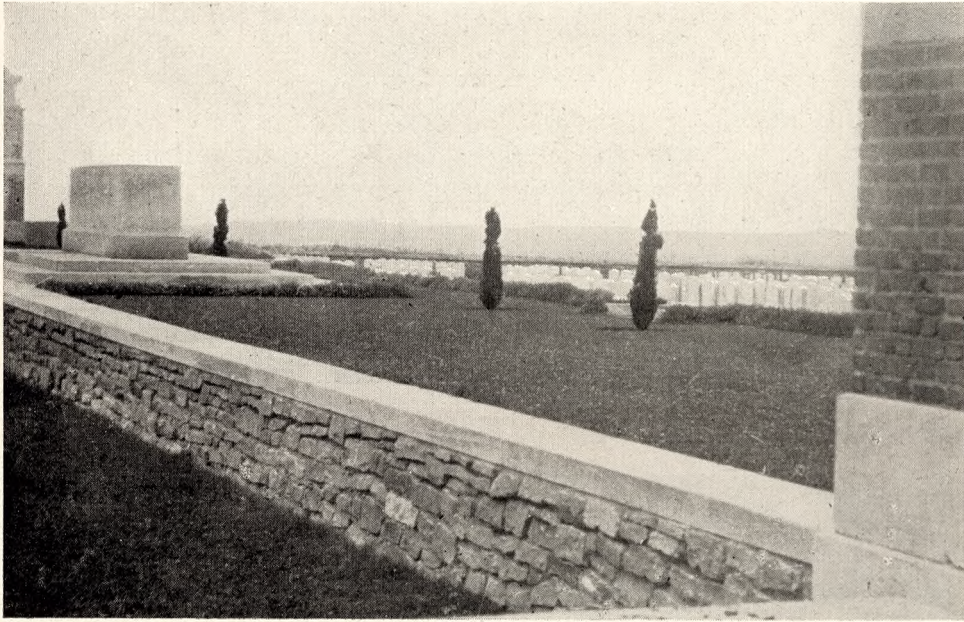
Ser vi paa Vestfronten, som Forfatteren af disse Linier besøgte i 1925, da optages denne særligt af engelske, franske, belgiske, amerikanske og tyske Kirkegaarde. Det *britiske Riges* Krigskirkegaarde er ens overalt i Verden, hvor saa end Rigets Sønner er faldne. Indtil de mindste Enkeltheder er denne Ensartethed gennemført, saaledes som Uniformen var ens for de Kæmpende, og kun Uregelmæssigheder i Terræn eller Klimaforholdenes Indflydelse paa Planteverdenen har givet Variation i Zonernes Kirkegaarde. Hovedidéen er den af Sandstensmur indhegnede Begravelsesplads, i hvis Murhjørner der knejser en monumental „Pavillon“, og midt paa Arealet et Kæmpekors („the Cross of Sacrifice“) og en Sarkofag („the Stone of Remembrance“) med Indskriften: „Deres Navne lever evigt“. Arealet optages iøvrigt af Rækker af fuldkommen ensartede Stentavler, bærende den Afdødes Navn, Regiments- eller Vaabenmærke o. desl. og med Tilføjelse af Ordene: „En Soldat fra den store Krig. Hans Navn lever evigt“. Disse Ord er ogsaa sat over dem, der døde ukendt, om muligt med Anførelse af Afdelingsmærke, Regimentsnavn, eller hvad der har været kendt, og med det rørende og store Ord: „Kendt hos Gud“. Disse Stentavler staar ofte med Ryggen imod hinanden. Brede og lange Stauderabatter løber langs foran dem, og imellem disse Rabatter breder det velplejede Græstæppe sig. Det hele er et imponerende,

Øverst: Soldaterkirkegaard i Cortina d'Ampezzo, Dolomiterne, Norditalien. I Forgrunden er jorden fremmede Soldater, af hvilke nogle er hjemført, hvorfor der er tomme Pladser. I Baggrunden hviler Italienerne, hvorover er rejst Sten af det uholdbare Dolomit. Paa Fællesmonumentet staar bl. a.:

„Per al Patrie e per al Re“.

Nederst: Det Indre af Bajonetgraven ved Douaumont, Nordfrankrig. Man ser Bajonetterne stikke op af Jorden og Mindesmærkerne med Paaskriften „Ukendt Franskmand“.

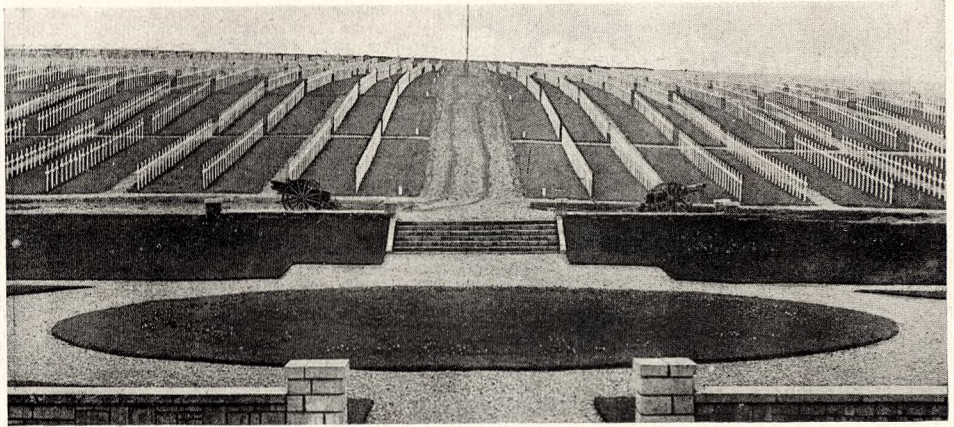

Øverst: Engelsk Soldaterkirkegaard ved Lens i Nordfrankrig; forrest Muren omkring Kirkegaarden;
til venste i Billedet Fællesmonumentet: „The Stone of Remembrance“.

Foto: I. Th. 1925.

Nederst: Den engelske Soldaterkirkegaard paa Ohlsdorff Kirkegaard ved Hamborg. I Forgrunden
Fællesmonumentet: „The Cross of Sacrifice“.

(Se Teksten S. 59 og 62).

smukt og havemæssigt behandlet Anlæg (se Billederne S. 61, 62 og 63). De engelske Grave og Kirkegaarde er gennem en Kommission anlagt og ordnet af Gartnere. Det drejede sig om 1,104,890 Faldne, af hvilke 587,119 nu ligger i identificerede Grave, spredt over tusind Kirkegaarde og Begravelsespladser over hele Verden. Ikke-identificeret er 180,861 Grave, mens 517,771 Faldnes Grave er ganske ukendt. Blandt de største engelske Krigskirkegaarde er den ved Etaples, der rummer 11,456, ved Lijsenthøek med 10,761 og ved Tyne Cot med 11,878 Grave, og der er disse Steder opført regulære Bygninger til Læ og til Opbevaring af Registret over de Begravede, – dette findes iøvrigt ellers ophængt i de nævnte Hjørnepavilloner.

Vestfrontens *belgiske* Kirkegaarde er ikke ret mange eller ret store; de fleste belgiske Faldne er jordet i Hjemlandet paa Sognekirkegaardene, men hvor der er egentlige Krigskirkegaarde, er Gravene prydet med rigt ornamenterede Tavler og er Jorden smykket med Blomsterbede og forskellige Træarter eller Stauder, saa de minder om botaniske Haver. (En endnu uanlagt Kirkegaard ses S. 56).

Mere storslaaede er de *franske* Kirkegaarde, paa hvilke de Faldne efter Krigen Øverst: Amerikansk Soldaterkirkegaard i Nordfrankrig. Mange af de Faldne er senere hjemført; men den amerikanske Regering har for faa Aar siden iværksat en kolossal Pilgrimsfærd for Mødre, Enker m. fl., som vilde besøge deres Kæres Grave.

Nederst: Canadisk Soldaterkirkegaard i Avion i Frankrig. I Hjørnet den „Pavillon“, som pryder hver af de forreste Hjørner paa de britiske Kirkegaarde, tilvenstre „The Stone of Remembrance“ og „The Cross of Sacrifice“.

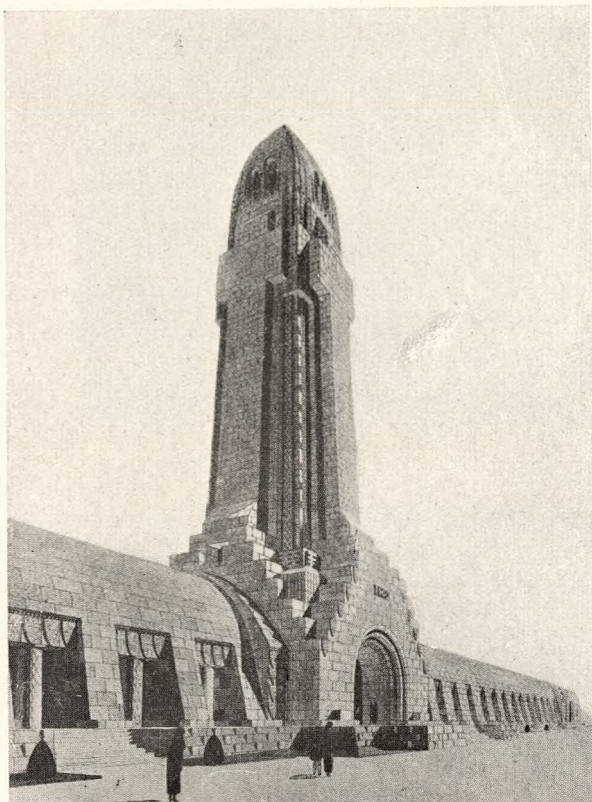
blev lagt sammen. Udsmykningen af den enkelte Grav er i Reglen et hvidt Trækors med sort Inscripction. Som Eksempel paa en fransk Massegrav skal nævnes Anlægget paa Kimmel, hvor der paa et ringe Areal er jordet 5000 Døde. Iøvrigt fornægter Nationens Tilbøjelighed til patetiske Udtryksformer og Kærlighed til Perlekranse, Porcelænsblomster og Portrættering af den Afdøde sig ikke paa dette særlige Omraade. Ejendommeligst af alle Grave er Bajonetgraven ved Fort Douaumont, hvor 84 franske Infanterister blev levende begravet ved samtidige Sprængninger af Skyttegravene, og hvor de endnu staar i Jorden med Bajonetterne stikkende op af Mulden. Amerikanerne har rejst et Mindesmærke i Form af et massivt Kapel over denne mærkelige Kirkegaard. (Se Billederne Side 55 og 56).

De store *amerikanske* Kirkegaarde præges overalt af ensartede hvide Kors (se Billedet Side 62) af det dyre karrariske Marmor, hvilket Materiale ogsaa er brugt til Bænke, Trapper m. m. Korsene staar i store ubrudte Græsflader, og det hele har efter hjemligt Mønster faaet et landskabeligt Præg. Efter Krigens Slutning er dog mange Lig ført til Hjemlandet.

De *tyske* Kirkegaarde i Fremmedlandet, der rummer ikke mindre end 1,800,000

Øverst: Bensamlingskapel fra Omegnen af Verdun. I Sarkofagerne samles Benene fra fundne ukendte Soldater, ordnet distriktvis.

Nederst: Det Indre af en engelsk Soldaterkirkegaard i Ypres, Belgien. Langs Stentavlerne Stauderabatter og derimellem udelukkende Græs.

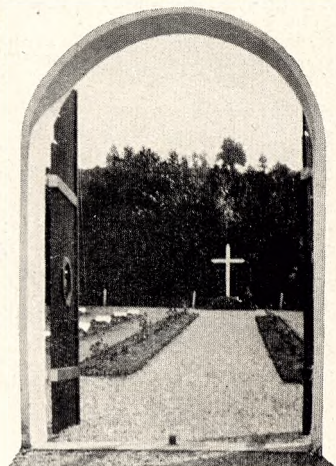
Faldne, deraf alene 930,000 i Frankrig, er enten mindre Anlæg i Ardennerne eller udstrakte Anlæg i Flanderns og Nordfrankrigs Sletteegne. Mange ligger begravet mellem Franskmand, og ofte ligger de – især fra Krigens første Tid – i saakaldte Samlegrave, hvoraf en enkelt rummer ikke mindre end 22,000 Faldne. Disse Samlegrave udgør een eneste stor Grav, hvorover er rejst et eller andet Fællesmonument; paa de enkelte Grave andetsteds er der særlig brugt brune Trækors med indskaaren Skrift paa de enkelte Grave, og som Vartegn og Fællesmærke er ofte rejst høje Trækors. En af de største Kirkegaarde er Maison Blanche, hvor 40,000 Tyskere ligger begravet. I Henhold til Versaillestraktaten er den franske Regering forpligtet til at frede og vedligeholde de tyske Grave, og de har derfor bl. a. ansat en Opsynsmand ved hver Kirkegaard. Det er hans Pligt at sørge for Vedligeholdelse, hvil-

ken dog ganske naturligt indskrænker sig til et vist Minimum, – videregaaende Omsorg ydes disse Kirkegaarde af tyske Hjemstavn-, Ungdoms- og Krigsgraveforeninger, især „Volksbund deutsche Kriegsgräberfürsorge“. Dette har istandsat 70 Kirkegaarde og 324,453 Grave og siden 1926 i Frankrig plantet 15,000 Træer, 14,000 Buske, 230,000 Vildroser og 130,000 andre Planter.

Sønderjyderne har som Mindretalsnation blandt Frankrigs Fjender ligesom Elsasserne faaet deres egen Kirkegaard i Frankrig, nemlig ved Braisne, indrammet af en dansk Kirkegaardsmur og hver Grav for sig smykket med en liggende Tavle (se Billedet S. 64).

Som Helheden i disse Kirkegaarde virker baade storlaet og imponerende, virker ikke mindst de uregelmæssige Detailler, som kan findes der, rørende; de taler til de ædleste Følelser i Mennesker. Blot dette, at en Soldat har faaet sin Hjelm, en anden sin Bajonet og en Flyver sin Propel opsat paa Graven, giver Billedet af den Afdøde, hans Virke og bratte Død, saa levende, at man føler med de Efterlevende.

(Sluttes).

Øverst: Projekt til Krigsmindesmærke, Kapel og Taarn, at bygge over Bensamlingskapellet nær Verdun.
Nederst: Indgang til den sønderjydske Kirkegaard i Braisne, Nordfrankrig.

Verdenskrigens Kirkegaarde.

Af Havearkitekt *Johannes Tholle.*

(Sluttet).

Er der paa Korset over Graven af en kærlig Haand føjet en privat Indskrift, gaar ogsaa dette til Hjertet, – som naar en Moder har skrevet: Min kære Søn! Siden dine Øjne er lukkede, er mine ikke holdt op at græde. – Ogsaa de som „Special Cross“ betegnede Mindesmærker er talende. De er sat over dem, hvis jordiske Rester Kri-gen bragte frem fra de gamle Kirkegaarde, og som atter er jordet, uden at man nu ved, hvem der ligger der, – en af Krigens uhyggeligste Detailler. I Forbindelse hermed skal fremhæves det Karaktertræk, som er fælles for de genrejste franske Byer, at før de begyndte at rejse Husene af Ruiner, rejste de den sejrende eller seg-nende *poilu* et Minde, og i hver By knejser da dette Mindesmærke i Bronze eller andet ædelt Materiale, og to Tavler melder om dem, der døde Krigens Død; den ene Tavle for dem, der kæmpede i ærlig Kamp, – den anden for dem, der aldrig fik nogen Uniform, men som civile og fredelige Borgere (Mænd, Kvinder og Børn) maatte lide Døden, enten som værgeløse Gidsler eller under Kamp og Bombardement. I visse Byer er Navnene paa de sidste Tavler ikke de færreste.

Mens Nordfrankrigs – og der især de engelske – Krigskirkegaarde vidner om en stedse fortsat Udsmykning og Vedligeholdelse af Anlæggenes Karakter og de enkelte Grave, er det modsatte Tilfældet med mange af Kirkegaardene paa den *italiensk-østrigske* Front. Materialerne, der i sin Tid er brugt til Udsmykning, har været lidet holdbare, – enten Træ, eller den porøse Kalksten Dolomit, og siden Kri-gen er der næppe ofret noget herpaa, hvorfor der i Aaret 1930, hvor Forf. besøgte en Del af Fronten, mange Steder øjnedes et stærkt Forfald, som ingen syntes at modarbejde.

Tysk Æreskirkegaard i Lybæk.

Den tiltalende og med Formaålet saa godt stemmende Uniformitet, som der er over Vestfrontens Mindesmærker, findes sjeldnere her, og ofte har en General faaet en særlig udvalgt Hvileplads, en rig Mands Søn som menig Soldat et særlig flot Mindesmærke, endog et helt Kapel med Evighedslamper, Fotografi, og hvad der ellers hører til. Og mens de engelske Krigs-Kirkegaarde betegner et værdifuldt Fremskridt for engelsk Kirkegaardskultur og tør formodes at maatte komme til at sætte sig Spor ogsaa i Hjemlandet, er Krigskirkegaardene paa Sydfronten nærmest et Tilbageskridt, og bl. a. slet ikke i Kontakt med de smukke Motiver i Venedigs Kirkegaard (se Billederne S. 36-37).

Foruden at deres Indretning er primitiv, fattig og uordentlig, er det tydeligt, at kun saa længe Militæret havde det store Ord, gjordes der noget ved Gravenes Pleje; men da denne Tid er forbi, er ogsaa Plejen af Graven holdt op mange Steder. Mest Omhu synes Krigsfangerne gensidigt at have ofret hinandens Grave, idet de har snittet sindrige Træarbejder (se bl. a. Billedet S. 56), – ogsaa om dette bærer de smaa Kirkegaarde henede det mest rørende Vidnesbyrd. Paa Fællesmonumenter staar der her og der det for det nye fascistiske Italien betegnende Ord: Avanti! (Fremad), og rørende er Indskriften over en lille Kirkegaard, idet den profeterer, at „for

Mindesmærker over faldne Sønderjyder; øverst paa Broager, nederst i Haderslev.

den, som er gaaet ind til Aftenhvilen, vil det aldrig blive Nat“ eller „Evig Ære være alle Martyrer“. —

Af de krigsførende Nationer naaede bl. a. England, Amerika og Tyskland Kri- gen igennem uden at praktisk talt nogen fremmed Soldat satte sine Ben indenfor Landomraadet (herfra dog undtaget Russernes Indfald i Østprøjsen), og Landets Søn- ner fandt derfor ogsaa deres Grave i fremmed Jord, omend der dog alene i Tysk- land findes 20,000 Kirkegaarde med ialt 204,000 Grave og i England 75,104 Kri- gergrave (Døde fra Lazaretter, Fangelejre m. m.). Gravene i Fremmedjord bliver derfor langt, langt talrigere, og til disse Grave valfarter aarligt Tusinder af Mødre og Slægtninge. De strømmer til Frankrig paa Pilgrimsfærd fra Vest, Nord, Syd og Øst og staar ved Kirkegaarde med de Tusinder af Kors, Symbolet paa Lidel- ser uden Ende:

„De raaber her, de tavse Kors fra Muld
— som døde Vidners dystre Legioner —,
om Slægters yngste, stærke, sunde Kuld,
der muldner her, — og andres Brøde søner!“
(Max Møller).

Mange Mødre finder deres Kæres Grave, — for mangfoldige andre forbliver Graven for Stedse ukendt, og for mange vil Rejsen til Graven være en ganske uoverkommelig Sag. Derfor har man i Hjemlandene indrettet *Minde-* eller *Æres-*

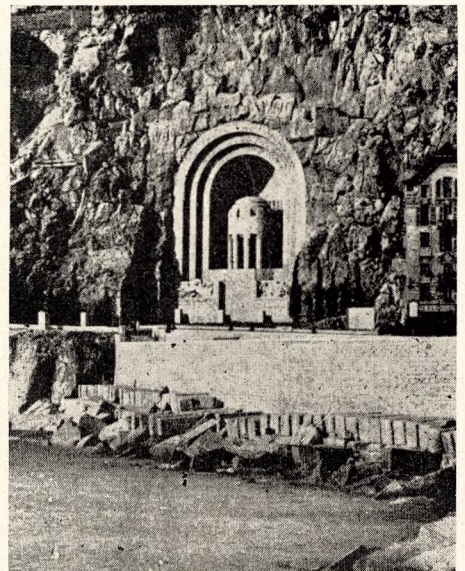
Øverst: Krigsfangekirkegaard i Plantagen udenfor Løgumkloster. Foto: I. Th. Nederst: Mindesmærke ved „Menin Gate“ i Ypres over 58,000 britiske Soldater, hvis Grave ikke kendes.

kirkegaarde, hver Nation paa sin Maade. Disse Kirkegaarde deler sig særligt i to Kategorier, dels for dem, der døde ukendt, dels saadanne, hvor man har anbragt Navnene paa alle dem fra paagældende Sogn, By eller Landsdel, der overhovedet faldt i Krigen. Det er velkendt, at ikke blot de fleste Nationer, men ogsaa adskillige Byer har faaet deres Mindesmærke for alle Krigens Faldne, nemlig *Den ukendte Soldats Grav*, det være sig den under Triumfbuen i Paris, i Westminster Abbey, i Bruxelles, Rom, Berlin, Washington o. s. fr. Mindre kendt er det formodentlig, at man i *Tyskland* allerede i Aarene 1914–16 begyndte at indrette *Æreskirkegaarde* for dem, der faldt i Fremmedjord. Her gik München vistnok i Spidsen, og utallige Byer og Sogne er fulgt efter (se Billedet fra Lybæk S. 67).

Disse *Æreskirkegaarde* er ofte indrettet som vore smukkeste Kirkegaarde, saaledes at der endog paa Kirkegaardsviis ligger Gravtue ved Siden af Gravtue. Derved mente man at komme de sørgende Efterladte i Møde, og staar de Sørgende overfor en saadan „Grav“ med et lille Mindesmærke for deres Kære og med *hans* Navn og Data, kommer de ham i Erindringen sikkert saa nær, som det overhovedet er muligt. Som en Trøst og Lindring for de Efterladte maa dette lille Bedrageri forekomme uskyldigt, ja tilgiveligt. De enkelte „Grave“ indgaar i Reglen i en Helhed, der danner et særpræget Haveanlæg, saaledes som det er Tyskernes Skik at udforme deres Kirkegaarde. Er der ingen Enkelgrave, men kun Mindesmærker, er Anlægget ofte udformet som en eneste storstilet Hyldest til de Døde. Det kan i denne Forbindelse nævnes, at da *Sønderjyderne* i Broager skulde rejse deres Faldne et Minde, skete det typisk nok derved, at man rejste dem en Kuppelhøj lig de nordiske Kæmpehøje og indridsede deres Navne i flere Kranse af Sten, som var funden i Sognet, for Foden af Højen, og paa enkelte af disse findes undertiden Navne paa 2–3–4 Sønner fra samme Familie, eller en Fader med een eller flere Sønner, – et uhyggeligt og hjertegribende Vidnesbyrd om vore Brødres store og dyre Genforeningsoffer. Deres jordiske Rester er ikke her hjemme, men hviler paa Flanderns Sletter, i den sønderjydske Kirkegaard i Braisne, ved Gallipoli, i de massuriske Sumpe eller fjernt i Sibiriens hvide Marker, – men deres „slumre sødt“ staar hugget i Stenene fra Slesvigs Jord og over Slesvigs Jord (se Billederne S. 64 og 68).

Æreskirkegaardene er i de *engelsk-* og *franktalende* Nationer ikke bleven Haveanlæg som i

Øverst: Mindesmærke over tyske og østrigske Krigsfangegrave paa Viborg Kirkegaard. Foto: I. Th.
Nederst: Krigsmindesmærke i Nizza. Dets imponerende Størrelse ses bedst ved Sammenligning med det 5–6 Etages Hus tilhørende i Billedet.

Tyskland, men Stenmindesmærker, – enten mægtige Sarkofager, Mausoleer, Kenotafier eller Triumfbuer (se Billederne S. 69 og 70). Og som Fronten har sine Kirkegaarde for Landsdele og andre Lokaliteter, (f. Eks. for London „Hyde Park Cemetery“, „Strand Cemetery“ m. fl.), saaledes har denne Bys enkelte Dele hvert sit „Memorial“ for de Faldne. Her hensætter de Efterlevende Mindeblomster med rørende Paaskrifter, eller Blomsterne sættes i Konservesdaaser, Vaser, eller hvad der nu maatte være ved Haanden, og disse Genstande bærer da en Indskrift om, at Blomsterne er sat for „ham“.

Ogsaa vort Land har faaet sine Kirkegaarde fra den store Krig, og med Sønderjyllands Genforening har vi tillige – som allerede antydet – ogsaa faaet vore Åreskirkegaarde. Vore Krigskirkegaarde er særlig af følgende Oprindelse: 1) Krigsfangetransporterne, 2) Fangelejrene, 3) Strandvaskere.

Af den første Kategori har vi bl. a. Grave paa følgende københavnske Kirkegaarde: Vestre (britiske Soldater), Katolsk Vestre (belgiske) og Assistens (belgiske og franske). Skønt de fremmede Soldaters Ophold i Danmark var kortvarigt, og skønt de her fik den bedst mulige Pleje, naaede mange af dem, syge og afkræftede, som de var, ikke hjem til deres Kære, og de fandt da deres Grave i den gæstfri danske Muld.

Af den anden Kategori har vi særligt Afdelingerne paa Viborg og Helsingør Kirkegaarde, hvor der over de franske og russiske Grave er rejst Monumenter (se Billedet S. 70). Det genforenede Sønderjylland har maaske givet os den mærkeligste Kirkegaard af dem alle, nemlig Krigsfangekirkegaarden ved Løgumkloster. Her ligger i Plantagen uden for Byen siden 1915 den lille Kirkegaard gemt. Fyrretræerne breder deres Kroner over nogle Rækker af ganske lave Kors (se Billedet S. 69), og læser man disse Indskrifter, ser man, at Dag for Dag har Døden mejet ned blandt Krigsfangerne; til sidst gjorde i Løbet af et Par Dage den frygtelige Hungertyfus det af med de fleste af dem, der var tilbage. En Medfange rejste et Monument over sine Kammerater, udført med Kunstnerhaand, men i uholdbart Materiale. Da det faldt ned, genrejste i 1923 Borgere i Løgumkloster Mindesmærket.

Paa Jyllands Vestkyst, fra Skagen til Grænsen, er der næppe nogen Kirkegaard, som ikke gemmer Ofre fra den store Krig. Skagens Kirkegaarde rummer britiske saavel som tyske Marinesoldater, der omkom i det eneste store Op-gør mellem de to Storflaader (Jyllands-

Øverst: General Antonio Cantores Grav paa Kirkegaarden i Cortina d'Ampezzo.

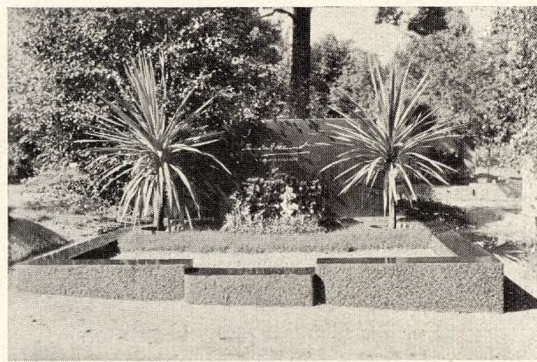
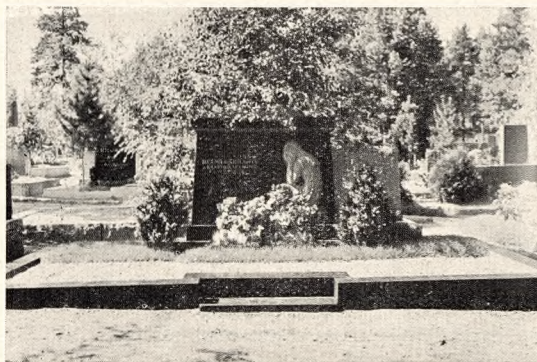
Nederst: Lille, forsømt Krigskirkegaard for østrigske, russiske og serbiske Soldater i Passe Pordoi, 2250 m Højde; begge Billeder fra Dolomiterne i Norditalien; Foto: I. Th.

slaget). Harboøre rummer en Fællesgrav for 25 tyske Marinesoldater, stammende fra en forulykket Minestryger (1916) (se „V. K.“ V., S. 9), desuden en Enkeltgrav for en tysk Flyverløjtnant, nemlig en Præstesøn, skudt ned fra sin Zeppeliner ved Ostende, og af Bølgerne ført op til den barske Klit. Ogsaa en Englænder ligger der, — „Kendt hos Gud“, men uden Navn for Mennesker. Langs ned ad Kysten har Klitkirkegaardene bl. a. i Agger, Fjaltring, Søndervig, Børsmose, Esbjerg o. s. v. gemt Soldaterne i deres Sand, og Hjemlandets Autoriteter har her ligesom andetsteds sørget for, at der dog kom et Mindesmærke paa deres Grave. For en enkelt Gravs Vedkommende kan der ved Mindedage komme Penge til en stedlig Gartner eller Graver med Anmodning om at lægge Blomster paa den Faldnes Grav, og i visse Tilfælde har Paarørende ogsaa aflagt Besøg ved Graven; dette hører dog til Sjældenhederne. Men naar Klitboen, særligt Kvinden, gaar paa Kirkegaarden, har hun ofte en Blomst tilovers for de Fremmede, der fandt Hvile paa Sognets Kirkegaard, og de unge Piger fletter Soldaterne Mindekranse. Gennem disse Døde, som den store Krig har skyllet ind til vort Fredens Land, forstaar man ligesom bedre, hvad de krigsførende Nationer har lidt og har mistet. De Døde har bragt den sande Virkelighed og Vederstyggelighed ved Kri-gen nær til Sognet; de har lært Klitboen, at han er blevet forskaanet for noget frygteligt. De Blomster, der lægges paa de Fremmedes Grave, lægges derfor ogsaa i Taknemmelighed over, at vi gik fri.

Billeder af Åbo Kirkegaarde i Finland.

Af Toivo Silen.

I Gravstenene og i andre Mindesmærker paa Åbo Kirkegaarde kan der læses Udviklingens Fremgang og Modens Skiften under det sidste Aarhundrede. En Gartnerens Øjne falder specielt paa Gravstedernes Tilplantninger og Blomsterrabatter, — og disse er ogsaa af ganske særlig høj Standard. Paa den gamle Kirkegaard har man selvfølgelig i selve Anlægget ikke kunnet gennemføre betydelige Forandringer, men enkelte af Gravstederne er i god Stand. Den virker især med sine skyggefulde Alléer, mange smukke Mindesmærker og sine velpassede Plantninger andagtsfuldt og højtideligt paa Vandrerens. Paa den nye Kirkegaard er Gravstederne i hver Afdeling af samme Stil, og alle er vel passede. Den Blomst, der især dominerer, er Knoldbegonia. Et mægtigt Blomsterhav gør sin kolossale Virkning, og man udbryder: „Hvor er der dog smukt her —, her vilde vi være altid“. —

[To Gravsteder fra Åbo Kirkegaard, Finland.